

inancında olduğu gibi olumlu tarzda anlaşılmıştır (tasavvufta su-bilgi / rahmet ilişkisi için bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, 384; Schimmel, s. 28). Buna göre evrensel anlamda su canlılık ve büyümenin kaynağı olması, insanları daima etkilemiş olan akıcılık kuvveti ve kuşatıcı ve temizleyici özelliğiyle hayat, bereket ve kutsallık sembolü şeklinde görülürken suyun insanları âciz bırakan taşkınlığı, onun aynı zamanda karşı konulmaz bir tehdit unsuru şeklinde algılanmasına sebep olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem* (trc. ve şerh Ekrem Demirli), İstanbul 2006, s. 187; a.mlf., *Fütûhât-ı Mekkiyye* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2006-2007, I, 20-21; III, 61; V, 303-304, 384; M. Eliade, *Patterns in Comparative Religion* (trc. R. Sheed), London 1958, s. 188-215; a.mlf., *The Sacred and the Profane* (trc. W. R. Trask), New York 1959, s. 129-136; a.mlf., *Images and Symbols* (trc. Philip Mairet), Princeton-New Jersey 1991, s. 125-128, 151-160; Charles H. Long, *Alpha: The Myths of Creation*, New York 1963, s. 188-216; *Ancient Near Eastern Texts* (ed. J. B. Pritchard), Princeton-New Jersey 1969, s. 3, 60-61; A. Schimmel, *Tann'nun Yeryüzündeki İşaretleri* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 25-29, 130-134; Eyüp Akman, "Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler", *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, X/1, Kastamonu 2002, s. 1-10; Ali Erbaş, "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 20, Ankara 2004, s. 241-258; K. Kohler – S. Krauss, "Baptism", *JE*, II, 499-500; E. G. Hirsch – S. Ochser, "Water", a.e., XII, 475-476; H. Mueller, "Baptism (In the Bible)", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, II, 54-58; E. J. Gratsch, "Water", a.e., XIV, 825-827; Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayserî", *DA*, IX, 33.

SALİME LEYLA GÜRKAN

Kültür ve Medeniyet. Su, gerek hayatın vazgeçilmez unsuru olması gerekse değişik halleriyle (yağmur, ırmak, gözyaşı vb.) insanın çevresini kuşatmasından dolayı mimariden resme, şiiirden müsikiye sanatın hemen bütün dallarında önemli bir öge olarak yer alır. Birçok medeniyette görülen anâsır-ı erbaa (hayatın temeli olduğuna inanılan toprak, hava, su ve ateş) anlayışı tarih boyunca insan düşüncesini etkilemiş, mitolojik veya efsanevî anlatımlardan bilimsel tahlillere kadar üzerinde çeşitli fikirler üretilmiş, filozoflar, din ve bilim adamları, edip, şair ve müzisyenler suya dair pek çok şey söylemiştir. Tarihin her döneminde yerleşimin suya bağlı olması, suyun mevsimlere göre farklı görünüm kazanarak insanı cezbetmesi onu bir medeniyet malzemesi konumuna yükseltmiş, insanoğlunun suya yönelik veya su uğruna yaptığı her şey biraz da onun ha-

yatı algılama ve yorumlama seviyesini göstermiştir. Dünyanın dörtte üçünü kaplayan, insan vücudunda önemli bir yer tutan su ile insan arasında kültürel, sanatsal, sosyolojik birçok boyutta ilişkinin bulunması kaçınılmazdır.

Su hem olumlu (temizleyici, güzelleştirici, süsleyici, tazeleyici, söndürücü) hem de olumsuz (aşındırıcı, yıkıcı) özelliklere sahiptir. Renksiz, kokusuz ve tatsız olduğu için bu duyular hep suya nisbet edilerek ölçülmüştür. Eski tıp biliminde insan tabiatı suyun bedendeki dört haline göre değerlendirilmiş (bk. AHLÂT-ı ERBAA), astronomide feleğin dönüşleri ve yıldızların insan üzerindeki etkileri su merkezli burçlar sistemiyle izaha çalışılmış, coğrafi tanımlar ve iklim özellikleri suyun varlığı veya yokluğu, azlığı veya çokluğu ile adlandırılmış, dünya dillerinin pek çoğunda su üzerine deyimler, mecazlar ve anlam aktarımları yer almıştır.

En eski çağlardan itibaren su ikramını hayır ve iyi niyet göstergesi olarak algılayan toplumların mitolojilerinde suyla ilgili anlatımlar mevcuttur. Kuzey Avrupa ve Kelt mitolojilerinde cennetten dünyaya dört ırmak akarak bunların insanoğluna dört ebedî özellik (hayat, ölümsüzlük, gençlik ve bilgelik) sunduğuna inanılır. Pagan toplumlar da ormanlarda insanlara görünmeden yaşayan Nympe adlı su perilerine inanmıştır. Batı resim sanatı bu konuda zengin malzemeye sahiptir (meselâ bk. Jan Bruegel'in "Diana ile Nympe"ler, François Girardon ile Thomas Regnaudin'in "Apolon ve Nympe"ler adlı tabloları). Türk mitolojisi Korkut Ata'nın, "Suya ecel gelmez" sözünden dolayı suyu ebedî kabul eder. Eski Türk töresinde "can, ruh, talih, vicdan, seciye" gibi anlamlar içeren kut, suyun akıcılığına ve duruluğuna benzeyen bir nitelik gösterir. Suyun bir de "iye"si (sahibi) vardır. Bu sebeple suya tükürülmez, pislik atılmaz ve su kirletilmez. Aksi takdirde su iyisi (çay ninesi) insanı cezalandırır, "şaman azarı"na tutturur.

Yahudilik'te İsrâiloğulları'nın adı "sudan geçenler" mânâsına İbrânî'dir. Mûsâ da (Moşeh) "sudan gelen" demektir. Hristiyanlık'ta kilisede su bulundurulması bir gelenektir. Hz. İsa'nın kanını temsil eden bu su, Mara'nın İsrâiloğulları'na acı gelen suyunun Mûsâ tarafından tatılaştırılması mucizesine işaret eder. Mûsâ bu mucizeyi asâsını suya atarak gösterirken İsa da insaniğe acı gelen hayatı çarmıhta kanını akırtmak suretiyle tatlandırmış, sonra da bunu vaftiz suyu olarak ümmetine sunmuştur. Tevrat'taki "tathir suyu, kiskanç-

lık veya acılık suyu, elem suyu, en-Hakko-re pınarı, diri su, takdime suyu" gibi ifadeler veya Hristiyanlık sakramentlerindeki vaftiz suyu hep insanları temizlemek adına var olmuştur. Çünkü suyu ibadet amacıyla kullanan her kişi Rabb'e biraz daha yakınlaşmış, yaratıcısıyla görüşmeye hazır hale gelmiş, O'nun huzuruna temiz bir beden ve pak bir ruhla çıkma dileğini uygulamaya geçirmiş ve kendini O'na teslim etmiş olur. Pagan toplumların tapınaklarında ve hristiyan yapılarından ayazmalarda kutsallığına inanılan bir su bulundurulması ve onunla hastalara şifa dağıtılması da bu anlayışın ürünüdür. Üç semavî dinin şeriatında insanı günahlarından arıtma ve onu Allah'ın huzuruna çıkarmaya hazırlama görevi suya verilmiştir. Gusûl abdesti Yahudilik'te ve İslâmiyet'te geçerli olan, kulun su ile temizlenerek Allah'a yakınlaşmasını simgeler.

Müslümanlar suyu hayatın kaynağı olarak görür. Tasavvufta su mârifeti ve ilâhî feyzi temsil eder. Küllî akılla kâmil nefis suya benzetilir. Damla kesret, deniz vahdettir (Temevvüc eylemiş deryâ-yı vahdet / Çoğalmış dalgalar her yana düşmüş / Köpürmüş kaynamış o bahr-ı kudret / Onun bir katresi imkâna düşmüş [Kemâlî Efendi]). Müslümanlara göre su insanlığın ortak malıdır ve bu sebeple azizdir. Allah'ın ilk yarattığı şeylerden biri olması dolayısıyla su O'nun cemâl ve celâl sıfatlarını temsil eder ve hay ismine işaret eder. Müslümanların suya bakışı yalnız bu dünyayı değil âhiret âlemini de ilgilendirir. Nitekim kevserin ve selsebîlin müminlere bir mükâfât şeklinde sunulacağına inanılır.

Kevser kelimesi "cennette bir havuz, ırmak, çok hayır, bereket, ümmetin çokluğu, Kur'an, ilim, şeref, amel" olarak yorumlanmışsa da halk onun baldan tatlı, süttten beyaz, kardan soğuk, kaymaktan yumuşak olduğuna ve cennettekilerle ikram edileceğine inanır. Selsebîl de cennette akan tatlı sudur. İslâm mimarisinin hemen her şehirde örnekleri bulunan su yapıları olan selsebiller ve sebiller cennette akan suların bu tatlı özelliğine işaret eder. Nitekim Türk su mimarisinde önemli yer tutan şadırvan ve meydan çeşmeleriyle mahalle aralarındaki sarnıç ve su haznelerinin çok güzel biçimde inşa edilmesi bu sebeptir. Su vakıfları ve su adakları da yine müslüman Türkler'in cennet özlemiyle geliştirip yaygınlaştırdığı bir uygulamadır. İstanbul'un Hamidiye, Kestane, Taşdelen, Haznedar, Karakulak, Dağdelen, Çamoluk, Sirmakeş gibi su kaynak-

ları yüzyıllar boyunca bu mimari vasıtalarla halka ulaştırılmıştır.

İslâm mitolojisinde yer alan sulardan biri de âb-ı hayât'tır. İskender-i Zülkarneyn'in kumandanlarından olan Hızır ile İlyâs'ın karanlıklar ülkesinde bulup içtiklerine inanılan âb-ı hayât insana ölümsüzlük verir. Âb-ı hayât eski Asur ve Bâbil efsanelerinde de mevcuttur (Endigu ile Gılgameş). Yine Anadolu efsanelerinden olan Bingöl söylencesinde Köroğlu'nun atı da bu sudan içmiş olarak gösterilir. Uzakdoğu kültürlerinde ölümsüzlük suyu inancı Yuşiva ile Fumi efsanesinde yaşar. Sözlü geleneklerde ve bunların yazıya geçirilen kaynaklarında müslüman Türk toplumunda suya dair pek çok kültürel malzeme bulmak mümkündür. Nûh tûfanı, Sebe ülkesinde Me'rib Seddi, Yûsuf'un atıldığı kuyu, Mûsâ'nın geçişi sırasında Kızıldeniz'in yanılması, Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de susayan ashâbı için parmaklarından su akıtması (Hayret ilen parmağın dişler kim etse istimâ' / Parmağından verdiği şiddet günü ensâra su [Fuzûlî]) gibi peygamber kıssalarına dair rivayetlerle evliya menkıbeleri (meselâ Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde'ye bağrında ısıtıp sunduğu abdest suyu) bunlardandır. Zemzem ise İslâm medeniyetinin bütün coğrafyalarında apayrı bir öneme sahiptir. Gökten inen su Türk medeniyetinde "rahmet" diye anılır ve bilhassa bahar mevsiminde bereketi temsil eder. Toprak onunla yeniden hayat bulur, tabiat canlanır. Denizdeki istirdiyeler incilerini, toprak altındaki yılanlar zehirlerini aynı nisan yağmurundan alırlar.

Suyun Anadolu'da derin izler bıraktığı efsaneler de vardır. Rumeli'ye geçişin hatırasını yaşatan Kırkpınar efsanesi Türk'ün azim ve yiğitliğinin sembolü halinde bütün Osmanlı tarihi boyunca sözlü gelenekte yaşamıştır. Edremit körfezinde iki genç âşığın hazin hikâyesini anlatan "Hasan Boğuldu Efsanesi" ile (Sabahattin Ali'nin "Hasan Boğuldu" adlı hikâyesine konu olmuştur) aynı bölgede anlatılan "Sarıkız Efsanesi" yahut İç Anadolu'da Kızılırmak'ı koyunlarına su içirmeden geçiren çobanın hikâyesi de (Dadaloğlu'nun bu olayı anlatan bir ağıdı vardır) Anadolu insanının su ile bütünleştiği efsaneler arasındadır.

İnsanoğlu, tabiatla akıp giden suya hâkim olabilmek için geliştirdiği yöntemleri zamanla sanata dönüştürmüştür. Nil, Fırat, Dicle, İndus ve Huang-ho gibi nehirlerin geçtiği bölgelerde binlerce yıl önceden su kanalları, tüneller ve barajlar kurulduğu bilinmektedir. Orta Asya'da VII

ve VIII. yüzyıllarda Göktürkler'in yaptığı sulama kanallarının birçoğu günümüzde de kullanılmaktadır. Anadolu'daki en görkemli su yapısı Urartu dönemine ait Şamran Kanalı'dır. Roma devrinde Kral Hadrianus tarafından yaptırılan bir su kanalı ve şebekesinin bulunduğu İstanbul, daha sonra Binbirdirek (Yerebatan) adıyla anılan sarnıçlar ve iki katlı Valens Su Kemerini (Bozdoğan Kemerini) su mimarisi örnekleriyle tanınan bir şehirdir. Mimar Sinan'ın eseri olan Kırkçeşme suları ile Taksim Maksemi şehre yalnızca su değil güzellik de getirmiştir. Evliya Çelebi, gezdiği yerlerdeki su yapılarını ve suyu en güzel biçimde anlatan kişilerden biri olarak zengin bilgiler sunar ("el-Hâsil Bursa demek sudan ibaret bir keldâmdır", *Seyahatnâme*, II, 15-16). Su, pek çok el sanatı için önemli olsa da bir teknede renk ile buluştuğunda geleneksel Türk el sanatları içinde fevkalâde önemli bir yeri olan ebru ortaya çıkar (Resm eylemiş gözde hayâl-i hat u hâlin / Âb üstüne nakş urucu nakkâşlarız biz [Tâcîzâde]).

Türk şiiri suyun hemen bütün durumlarını konu edinmiş, suyu âdeta insanla bütünleştirmiştir. Dağlarda çağlayarak akan derelerden gîtide denizler oluşturan göz yaşlarına kadar su insanın aşk macerasını anlatır (Taştın yine deli gönül sular gibi çağlar mısın / Aktın yine kanlı yaşım yollarımı bağlar mısın [Yûnus Emre]). Divan şiirinde sevgili, aslında aşk bâdesini sunmakta ihmalkârlık göstererek âşığının bu uğurda kemale ermesini isteyen sâkî ile aynı kişidir. Âşığın gözü çeşme, göz yaşı ise akan bir sudur. Sevgilinin taş gönlünü delmek veya yumuşatmak için âşık devamlı akan göz yaşını kullanır. Ayrıca sevgilinin Kâbe'ye benzetilen mahallesini göz yaşıyla sulayıp süpürmek de onun görevlerindendir ve kendisi de orada hayat bulacaktır (Gidelim kûyuna yârın bir içim su diyerek [I. Mahmud]). Âşığın bedeni âb ü gil (su ve toprak, çamur) kadar değersiz olup fânî hayattan kinayedir. Âb-ı revân (akan su) sevgilinin endamının güzelliği için kullanılır. Divan şairleri tabiatı önem verdiklerinden ve soyut hayallerini tabiatın somut örneklerle izaha çalıştıklarından dolayı şiirlerinde damladan denize kadar suyun her halini ve boyutunu anarlar. Kendi göz yaşlarının denizinde boğulan âşık ile mumun bağrından süzülen göz yaşı damlası arasında pek çok teşbihe ve hikâyeye yer verilir. Ferhad'ın Şîrin için Bisütun dağına delip içinden akıttığı su veya âşığın sevgilisi için harcadığı âb-ı rû (yüz suyu) yanında bazı şiirlerde de

suya dikkat çekilmiştir (meselâ Âğehî'nin yazdığı "Keştî Kasidesi" ve tahmîsleri).

Türk edebiyatında sudan ilham alan birçok şiir yazılmış ve "su" redifli birçok gazel ve kaside kaleme alınmışsa da su kelimesi anılır anılmaz ilk akla gelen Fuzûlî'nin "Su Kasidesi"dir. Onun Hz. Peygamber'i övmek için, Medine'deki Ravza'ya doğru hasretle akıp giden Dicle'nin dökülüş, çırpınış, koşuş ve duruşlarından ilham alarak yazdığı bu kaside yüzyıllar boyunca sevilerek okunmuş, nazîre, tahmîs, taşîir ve tehzîlleri yazılıp şerhleri hazırlanmıştır. "Su Kasidesi" bir na't olması bakımından Türk insanının Hz. Peygamber'e olan sevgisini gösterir (Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlara su / Kim bu denli tutuşan odlara kılmaz çâre su).

Necip Fazıl Kısakürek şiirinin zirvesi sayılan "Çile"de suyu tamamen öznel ve metafizik boyutla içselleştirirken (Nizam köpürüyor med vakti deniz / Nizam köpürüyor ta çenemde su / Suda bir gizli yol pırlıtlı iz / Suda ezel fikri ebed duygusu) anıt şiiri "Sakarya Türküsü"nde suyun akışıyla insan, hayat, zaman ve tarih arasında ilişkiler kurar (İnsan bu, su misali kıvrım kıvrım akar ya / Bir yanda akan benim öbür yanda Sakarya) ve Sakarya nehrini bütün Türk tarihiyle özdeşleştirir (Hey Sakarya kim demiş suya vurulmaz perçin / Rabbim isterse sular бүklüm бүклүм burulur / Sirtına Sakarya'nın Türk tarihi vurulur). Şiirin dışında da Türk yazarlarının suya ilgileri her zaman devam etmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı kitabına İstanbul sularını anlatarak başlaması, Necati Cumalı'nın *Susuz Yaz*'ı kaleme alması, Halikarnas Balıkcısı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı) denizi anlatan eserleri hep bunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), II, 15-16; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1946, s. 5; Abdülkadir İnan, "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 249-254; Adem Çalışkan, *Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Ankara 1992, s. 50-54; Ünal Öziş, *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları*, Ankara 1994, s. 17; Mehmet Bildirci, *Tarihi Su Yapıları*, Ankara 1994, s. 23; Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli: İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1995, s. 17-22; Necdet Aral, *Su, Medeniyet ve Teknoloji*, İstanbul 2000, s. 13-15; M. Sabri Doğan, *İslam Su Medeniyeti ve Konya Suları*, Konya 2004, s. XI-XIV; İskender Pala, *Su Kasidesi*, İstanbul 2004, s. 1-6; a.mlf., *Dört Güzeller: Toprak, Su, Hava, Ateş*, İstanbul 2008, s. 61-204, ayrıca bk. tür.yer.; M. Emoto, *Suyun Gizli Mesajı* (trc. Yonca Hancıoğlu), İstanbul 2005, tür.yer.; "Su", SA, IV, 1839-1841; Bekir Karlıoğlu, "Anâsır-ı Erbaa", DİA, III, 149-151; "Su", TDEA, VIII, 47-48.

